

De parels van Zuid-Kennemerland

Jac. P. Thijssen beschreef zo'n honderd jaar geleden de schoonheid en de rijke natuur van de Zuid-Kennemerlandse duinen vanuit zijn woonplaats Bloemendaal. In de beroemde Verkade-albums vertelt hij dat op plekken, blauw van viooltjes, de parelmoervlinders even algemeen zijn als de oranjepijpjes in een pinksterbloemenwei aan de bosrand. Hoewel we steeds weer watertanden bij de beschrijvingen van Thijssen, behoort Zuid-Kennemerland gelukkig nog altijd tot de meest vlinderrijke streken van Nederland.

Joop Mourik

Veel duinvlinders vinden warmte en beschutting in de struweelranden en de grazige veldjes van de duinsavanne.

Tekst: Joop Mourik & Mariek Eggenkamp

Over de dagvlinders is tegenwoordig heel veel bekend dankzij het nauwgezette onderzoek door de

KNNV Dagvlinderwerkgroep Zuid-Kennemerland. In twaalf jaar tijd hebben ruim 100 vrijwilligers een slordige 10.000 kilometer door 7.200 hectare duingebied gestruind en meer dan een half miljoen gegevens bijeen gebracht over zowel de ruimtelijke verspreiding als de aantalsontwikkeling. Al deze informatie is in 2005 opgenomen in het boek 'Duinvlinders, op vleugels van parelmoer door Zuid-Kennemerland'. In dit boek komt ook het speciale gevoel naar voren dat duinen en vlinders bij velen opwekken. Zelf kennis maken met de duinvlinders kan ook; in een apart gidsje staan zes lange en korte wandelingen langs vlinderrijke plekken.

Aantal soorten

Sinds 1992 zijn maar liefst 37 verschillende soorten dagvlinders in Zuid-Kennemerland waargenomen, de recent ontdekte sleedoornpage inbegrepen. Daarvan zijn er tenminste 26 vaste bewoners, de duinvlinders die elk jaar weer gezien worden en hun hele levenscyclus in de duinen doorlopen (tabel 1). De sleedoornpage (sinds 2006) en het bont zandoogje (sinds 2005) behoren waarschijnlijk ook tot deze groep maar deze soorten zijn er nog te kort om dat met zekerheid te stellen. De overige zijn zwervers, zoals de rouwmantel en keizersmantel, of trekvlinders, zoals de distelvlinder en de luzernevlinders. Zes soorten van de duinvlinders staan op de Rode Lijst. De landelijk schaarse kleine parelmoervlinder en het bruin blauwtje zijn in de duinen van Zuid-Kennemerland zeer algemeen, de aardbeivlinder, heivlinder en duinparelmoervlinder vrij algemeen verspreid. De bruine eikenpage is een zeldzaamheid met een klein verspreidingsgebied op de duinroos-hellingen van de Bloemendaalse binnenduinen. De laatste jaren wordt hij nog maar sporadisch gezien (tabel 1), waarschijnlijk door verruiging van de leefomgeving.

Specificiteit

Het aantal soorten duinvlinders is niet alleen hoog, sommige zijn voor hun voortbestaan in Nederland ook sterk afhankelijk van de duinen. De kleine parelmoervlinder en de duinparelmoervlinder profiteren bijvoorbeeld van het grote aanbod aan viooltjes. De bruine eikenpage is een specialist die een combinatie van eikenstruweel, liguster en andere nectarplanten nodig heeft voor het in stand houden van de populatie. Uniek voor Zuid-Kennemerland zijn de dagvlinders die als rups een speciale band onderhouden met plantensoorten van het kalkrijke duin.

The butterfly-rich dunes of Zuid-Kennemerland

The coastal dunes of Zuid-Kennemerland form one of the most butterfly-rich areas in the Netherlands. Over the last twelve years, detailed inventories of the 7,200 hectares by about a hundred volunteers have resulted in more than 500,000 records. These data reveal not only the detailed distribution of a certain species, but also how numbers have changed. Of the 37 species sighted, 26 complete their life-cycle in the dunes. For some, the dunes are the last foothold in the Netherlands; six residents are on the Red List, but two are common here, and three others quite widespread. There is a large variety of habitats: seawards, open dunes, either with a cover of lichens or sparse grass, or *Hippophae rhamnoides* scrub or rough grass, midway, a scrub-rich savannah landscape, and on the landward edge, dry woodland giving way to a park landscape with tall trees. The authors not only discuss distributions and trends, but also give interesting details on certain species. All this and more is to be found in their book.

De aardbeivlinder (waardplant: dauwbraam) en het oranjetipje (waardplant: ruige scheeffkelk) leven hier vooral in droge graslanden en niet in vochtige zoals elders in Nederland.

Aardbeivlinder en dauwbraam

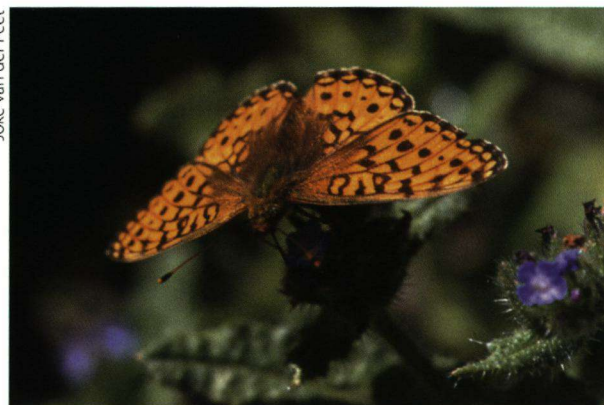
De kleine en onopvallende aardbeivlinder was voor ons in de beginjaren van het onderzoek een echt puzzeldikkopje. De soort werd wijd verspreid maar in lage aantallen aangetroffen. Een populatie was waarschijnlijk, maar de verbondenheid met een bepaalde, algemeen voorkomende voedselplant voor de rups was onduidelijk. De voor Nederland bekende soorten waren te zeldzaam om het verspreidingsbeeld te verklaren. Groot was dan ook de verrassing dat dauwbraam in Zuid-Kennemerland het belangrijkste voedsel bleek te zijn (Mourik & Kan, 1996). In de kalkrijke duinen van Zuid-Kennemerland heeft de honkvaste

aardbeivlinder een uitgesproken voorkeur voor droge, warme valleijtjes met een in het voorjaar bloemrijke kruidenvegetatie en hier en daar wat zand en een struikje. Bij uitzondering worden aardbeivlinders ook wel in vochtige valleien of op oevers van duinplassen aangetroffen. Daar leven de rupsen van vijfvingerkruid.

Aardbeivlinders blijven over het algemeen op de plekken waar ze zich ontpopt hebben en zijn daardoor gevoelig voor veranderingen in de leefomgeving. Als een valletje door vergassing of verstruiking in kwaliteit achteruitgaat, zijn ze niet gauw geneigd om het te verlaten en een gunstiger plek te vinden. Isolatie en kwaliteitsverlies zijn dan ook de belangrijkste oorzaken van de relatief sterke achteruitgang in de duinen.

Door middel van beheermaatregelen zoals maaien en grazen, proberen de natuurbeheerders het leefgebied kwalitatief te verbeteren en te

Joke van der Peet

De duinparelmoervlinder brengt het heerlijk zomerse duingevoel.

vergroten. De aardbeivlinder is sinds enige jaren aandachtsoort in het faunabeleid van de provincie Noord-Holland. Als onderdeel van het soortbeschermingsplan zijn in de winter van 2004 enige verruigde veldjes tot op het kale zand afgeplagd om de dauwbraam te verjongen en de conditie van de aardbeivlinderpopulatie te herstellen.

Verspreiding

Uit de inventarisatie blijkt dat veel vlindersoorten wijd verspreid voorkomen. Van kust tot binnenduinrand zijn er in het fijn gestructureerde duinlandschap heel veel geschikte vlinderplekjes. De tellingen op de vaste routes die weer onderverdeeld zijn in homogene secties van vijftig meter, laten de nuances zien. Enkele soorten, zoals het bruin zandoogje en de dagactieve nachtvlinder sint-jacobsvlinder, komen inderdaad op bijna alle secties in ongeveer gelijke aantallen voor. Zij hebben het hele duin dus als leefgebied, maar alléén het duin, want elders in Zuid-Kennemerland zijn ze zeldzaam. Alle overige duinvlinders hebben een zekere binding met de omgeving waar ze vliegen. Belangrijk daarbij zijn factoren als de openheid en de beschutting van het landschap en de aard en structuur van de begroeiing: duingrasland, gesloten grasland, kruidenruigte, struweel of bos. Daarnaast ook een ruime mate van bloeiende nectarplanten in de vliegtijd van de vlinders en voedselplanten voor de rupsen. Duidelijk is dat het bruin zandoogje zowel in aantal vlinders op de secties als in verspreiding over de kilometerhokken onbetwist de leidende positie inneemt. In de beginjaren

Tabel 1. Ranglijst van de duinvlinders van Zuid-Kennemerland in 2000+2001 en 1992+1993 met het totaal aantal getelde vlinders op 362 identieke secties in beide perioden (RL=(Rode Lijst).

Rang-nummer	Soortnaam	Aantal 2001+2002	Aantal 1992+1993
1	(1) Bruin zandoogje	10786	17673
2	(7) Hooibeestje	3502	1036
3	(2) Zwartsprietdikkopje	3044	3777
4	(15) Koevinkje	2152	260
5	(6) Kleine vuurvlinder	1876	1202
6	(3) Klein geaderd witje	1593	2124
7	(8) Icarusblauwtje	1013	805
8	(5) Groot dikkopje	721	1443
9	(16) Atalanta	612	257
10	(12) Oranjetipje	420	412
11	(4) Kleine parelmoervlinder (RL)	402	1531
12	(9) Klein koolwitje	391	792
13	(11) Argusvlinder	350	447
14	(13) Bruin blauwtje (RL)	294	371
15	(17) Citroenvlinder	267	231
16	(10) Dagpauwoog	183	625
17	(19) Landkaartje	147	146
18	(18) Groot koolwitje	130	171
19	(14) Heivlinder (RL)	94	327
20	(23) Gehakkelde aurelia	80	75
21	(20) Kleine vos	54	135
22	(21) Eikenpage	35	95
23	(22) Aardbeivlinder (RL)	30	95
24	(26) Boomblauwtje	25	21
25	(24) Duinparelmoervlinder (RL)	23	73
26	(25) Bruine eikenpage (RL)	3	27

Joop Mourik

Duinvlinderexcursie in het leefgebied van de inmiddels uiterst zeldzame bruine eikenpage.

kwam het voor dat ruim de helft van het totaal aantal jaarlijks getelde vlinders een bruin zandoogje was terwijl deze soort in slechts één generatie vliegt. De aantallen zijn in de loop van het onderzoek echter flink gedaald (tabel 1). Het hooibeestje is tijdens de onderzoeksperiode tot de top vijf opgeklommen, net als het koevinkje dat van de vijftiende plaats kwam. De kleine parelmoervlinder is een grote daler van vier naar elf. Gewone tuinvlinders zoals dagpauwoog en kleine vos staan vrij laag op de ranglijst van het duin, waarschijnlijk omdat de weelde aan bloeiende planten niet groot genoeg is voor deze gulzige nectar-drinkers.

Gezelschappen

Aan de hand van statistische clusteranalyse is vastgesteld dat de meeste vlindersoorten hun eigen woongebieden in het duin hebben en dat bepaalde soorten vaak in elkaars gezelschap vliegen. Dat maakt het de wandelaar mogelijk om aan de hand van tamelijk algemene indica-

toren ook de zeldzamere duinvlinders op te sporen. Sommige soorten zie je voornamelijk in het open duin dat bekleed is met (korst)mossen of duingrasland, andere in duindoornstruwelen of grasruigten, het struweelrijke savannelandschap van het middenduin, de droge duinbossen of in een parkachtig landschap met vaarten en hoog opgaand bos. De leden van het 'open-duingezelschap' hebben een voorkeur voor droge, grazige of mosrijke vegetaties. Indicatoren zijn kleine parelmoervlinder, aardbeivlinder, bruin blauwtje, hooibeestje en argusvlinder. Kleine vuurvlinder, heivlinder en duinparelmoervlinder zijn begeleiders die ook wel eens in een ander gezelschap optreden.

Het meest soortenrijk is het gezelschap van bos en vaart met tien indicatorsoorten en vijf begeleiders. Nectardrinkers en goede vliegers, zoals de vossen en de witjes, behoren tot dit gezelschap, maar ook enkele vlindersoorten van bosranden zoals de eikenpage en het boomblauwtje. In de duinen vind je dit zomerse gezelschap vooral in oevervegetaties met koninginnenkruid, kattenstaart en watermunt.

Trends

Veel vlinders, vooral de speciale (Rode Lijst-)soorten van droge, bloemrijke vegetaties, hebben het moeilijk. Van de indicatoren van het open duin en de duinsavanne gingen zes soorten in aantal vooruit of bleven stabiel. Zwartspridkopje, kleine parelmoervlinder en aardbeivlinder (33%) gingen achteruit en daarnaast ook de twee begeleiders heivlinder en duinparelmoervlinder.

Sommige vlindersoorten zijn ook buitengewoon succesvol en profiteren van de toename van bos en hoog struweel. Koevinkje, boomblauwtje en sinds 2005 ook bont zandoogje zijn sterk in aantal toegenomen en hebben zich over een groot deel van het duin verbreid. Van de indicatoren voor droog en vochtig duinbos gingen elf soorten in aantal vooruit of bleven stabiel. Dagpauwoog, groot dikkopje en bruine eikenpage (7%) gingen achteruit.

Opkomst van het koevinkje

Koevinkje en bruin zandoogje lijken in hun vlucht sterk op elkaar. In rust, wanneer de vlinders de onderkant van de vleugels goed laten zien, is het verschil direct duidelijk: koevinkjes hebben duidelijk geel omrande zwarte oogvlekken met een witte stip. De vlinders komen in de derde week van juni tevoorschijn, een week of twee na de eerste bruin zandoogjes. In het eerste onderzoeksjaar was de beboste binnenduinrand van de Heerenduinen de thuisbasis van een kleine populatie koevinkjes. De vlinders vlogen vooral langs de paden met hoog gras in het eikenbos en op open plekken met gewone braam. Onbegrijpelijk was waarom koevinkjes elders in het duin ontbraken want de bossen leken op veel plaatsen net zo geschikt. Tijdens het onderzoek kwam het koevinkje in beweging: de aantallen (tabel 1) en het areaal namen sterk toe, terwijl het koevinkje landelijk gezien op ongeveer hetzelfde niveau bleef.

De populatie breidde zich niet alleen uit, ook de kern verplaatste zich van noord naar zuid. In 1996 werden de meeste koevinkjes in de Kennemerduinen geteld en in 2002 in de Amsterdamse Waterleidingduinen! Hoewel koevinkjes nog steeds hoofdzakelijk in het bos van de binnenduinen voorkomen, worden ze de laatste jaren ook steeds vaker in de duinsavanne van het middenduin gezien, op plaatsen waar open struweel of berkenbos geleidelijk overgegaan is in gesloten bos.

Literatuur

- Mourik, J. & M. Eggenkamp (2005). Duinvlinders, op vleugels van parelmoer door Zuid-Kennemerland. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Mourik, J. & M. Eggenkamp (2005). In het voetspoor van prikkebeen, dagvlinders van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Natura 231 (5), 172-175.
- Mourik, J. & P. Kan (1996). Waar leeft de aardbeivlinder in de duinen? Vlinders 11 (2), 7-10.
- Wallis de Vries, M. F. (2004), Trends voor de vlinders van Zuid-Kennemerland. Rapport VS2004.021, De Vlinderstichting, Wageningen. ●

Peter van der Weiden

Op zonverlichte blaadjes in het duinbos maken koevinkjes zich breed om op te warmen.